

UOT-811.11-112

Səhifə: 126-131

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2025.1.126>

*Mənsurə Nurəliyeva
AMEA, Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu*

MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRİN TERMINOLOJİ ALINMALAR HESABINA ZƏNGİNLƏŞMƏSİ

XÜLASƏ

Müasir dövrdə elmin, mədəniyyətin, texnikanın, iqtisadiyyatın, beynəlxalq əlaqələrin sürətli inkişafı, ictimai həyatda baş verən sosial dəyişikliklər terminoloji sistemin zənginləşməsinə təsir edir. İctimai sosial dəyişikliklər, elmi-texniki tərəqqi nəticəsində dildə yaranan yeni anlayış və ifadələr terminologiyanın zənginləşməsinə təkan verir. Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində xüsusi bir lay təşkil edən alınmaların terminoloji sistemə təsirini müəyyənləşdirmək zərurəti yaranır. Buna görə də alınmaların dilin terminoloji sistemə təsirini araşdırmaq dilçiliyin qarşısında duran əsas məsələlərdəndir. Çünki dillərin lüğət tərkibi dilin həm öz daxili imkanları, həm də başqa dillərdən alınan alınmalar hesabına zənginləşir. Müasir dövrdə dillər arasında gedən proseslər, türk və ingilis dilləri ilə qarşılıqlı əlaqələrin genişlənməsi, bir tərəfdən sözlərin sürətləndirilməklə alınmaların çoxalmasına da şərait yaradır.

Açar sözlər: *müxtəlifsystemli dillər, lüğət tərkibi, terminologiya, alınma söz, zənginləşmə yolları.*

Giriş: Müxtəlifsystemli dillərin terminoloji sistemində alınmalar xüsusi bir qat təşkil edir. Dillərin lüğət tərkibini təşkil edən bu qat xalqlar arasında mədəni, ictimai, iqtisadi əlaqələr artdıqca dillərarası əlaqələr və dillərin qarşılıqlı təsiri ilə daha da genişlənir. Bu proseslə bağlı dillərin birindən digərinə sözlərin keçməsi dilləri yeni ifadə vasitələri ilə zənginləşdirir. Millətlərin və xalqların qarşılıqlı əlaqəsi birinci növbədə onların dilinə təsir edir. Deməli dünya dillərinin terminologiyasının inkişafı müxtəlifsystemli dillərin terminoloji sistemində də təsirsiz ötüşmür. Elmi-texniki tərəqqinin, mədəniyyətlərin qarşılıqlı inkişafı, ədəbiyyat, incəsənət, iqtisadiyyat sahəsində əlaqələr, beynəlxalq əlaqələr dillər arasında qarşılıqlı əlaqələrin yaranmasında və zənginləşməsində öz əksini tapır. Dillərin tarixinə nəzər salsaq aydın olur ki, bütün dövrlərdə dünya dilləri bir-biri ilə müəyyən dil əlaqələrində olmuşdur. İki və daha çox dilin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etməsi və onun lüğət tərkibinə dünya dillərinin göstərdiyi hər hansı təsir dil əlaqələrini genişləndirir. Dillərin qarşılıqlı şəkildə bir-birinə təsiri daha güclü elmi-texniki nailiyyətlərə malik olan, cəmiyyətin inkişafının bütün sahələrində öndə gedən xalqların dillərinin başqa dillərə təsiri nəticəsində dillərin leksik tərkibində alınmaların yaranmasına səbəb olur. Bu proses-dillərin qarşılıqlı təsiri, ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə fərqli xarakter daşımış, bir dilin digər dilə təsiri zaman keçdikcə müəyyən tarixi dövrlərdə dəyişmişdir. Avropada əvvəllər bu təsir rolunu latın və yunan, sonralar fransız və alman, hazırda isə ingilis dili oynayarsa, şərqdə isə əvvəllər ərəb və fars, bir müddət rus, indi isə ingilis dili əsas təsiredici dillərdəndir. B.Abbasova yazır ki, məntiqi təfəkkürün formalaşdığı, millətlər və xalqlar arasında iqtisadi və hərbi əlaqələrin meydana gəldiyi ən ilkin dövrlərdən başlayaraq dillər arasında da müxtəlif çeşidli münasibətlər təzahür etmişdir(1,s.6). Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, təfəkkürün formalaşması nəticəsində millətlər arasında əlaqələr genişləndikcə, təkcə iqtisadiyyat, mədəniyyət deyil elmin bütün sahələrində canlanma, inkişaf baş verir bu da, dilin inkişafına şərait yaradır. Cəmiyyətdə inkişaf getdikcə , dilin lüğət tərkibi də zənginləşir.

A.Braqina yazır: “Alınma sözlər yad sözlərdir. Lakin dil bu alınmaları aktiv şəkildə mənimsəyərək onu cəmiyyətin tələb etdiyi norma səviyyəsinə qaldırır. Bu yad sözlərdən törəyən alınma sözlər tədricən dil tərəfindən özününküləşdirilir. Sadəcə olaraq, bu çevrilmələr müxtəlif

üsullarla baş verir. Alınmalar qısa müddət ərzində həm bədii üslubun, həm də digər üslubların faktoruna çevrilir və yaxud da tarixizmlər kimi dilin passiv fonduna çəkilir”[2].

Azərbaycan dövlət müstəqilliyinə nail olduqdan sonra, türkdilli dövlətlərin, xarici dövlətlərin bu ölkəyə marağı artmış və dil əlaqələri genişlənməmişdir. İqtisadiyyatın, mədəniyyətin, elmin inkişafı dövrün tələblərinə uyğun olaraq türk dilləri arasında əlaqələri artırmış, müxtəlif elm sahələrinin inkişafında integrasiya prosesi sürətlənmişdir. Cəmiyyətdə gedən bütün proseslər dilin inkişafına səbəb olur. Alınma prosesinin nəticəsində dilə daxil olan alınmalar dilin zənginləşməsinə səbəb olur. H.Həsənov yazır: “Dillərin qarşılıqlı zənginləşməsi məsələsi millətlərin və xalqların, onların mədəniyyətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı zənginləşməsinin qanunauyğunluqlarından doğur. Dillərin bir-birini zənginləşdirməsi, başqa sözlə desək, dillərin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində bir dilin başqa dildən söz alması əksər hallarda dillərin təbii ehtiyacından bəhrələnməmişdir. Yeni yaranan məfhum və anlayışları ifadə etmək üçün dilin özünün müvafiq vahidləri olmadıqda başqa dilə müraciət olunur, digər dilin leksik sistemindən söz və ifadələr alınır” [4, s.123]. Qeyd olunduğu kimi, xalqlar arasında mədəni, ictimai, iqtisadi əlaqələr artdıqca dillərarası əlaqələr və dillərin qarşılıqlı təsiri də güclənmişdir. Bu təsirlə bağlı olaraq dillərin birindən digərinə sözlərin keçməsi prosesi baş vermiş, dil yeni ifadə vasitələri ilə zənginləşmişdir. S.Sadiqova yazır: “Alınma” termininin özü iki mənədadır. Birinci halda bu termin başqa dilə keçib, daxil olduğu dili zənginləşdirən linqvistik vahid mənasını bildirir. Geniş mənada “alınma” dedikdə, bir dildən başqa dilə keçən bütün linqvistik vahidlər, hər cür dil elementləri başa düşülür, “alınma söz” dedikdə isə yalnız leksik vahidlərin mənimsənilməsi nəzərdə tutulur. Bu zaman əgər alınma başqa sözlə desək, anlayış və ya yeni əşya cəmiyyətin tələbi ilə yaranırsa, alınma prosesi yeni sözü mənimsəyən dil vasitəsilə həyata keçir” [3, s.107]. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə ərəb, fars, rus və rus dili vasitəsilə bir çox dillər təsir etmiş, dilimizə çoxlu sayda alınmalar daxil olmuşdur. Azərbaycan müstəqilliyə nail olduqdan sonra müstəqil dövlət olaraq, heç bir vasitə olmadan dünya dövlətləri ilə əməkdaşlıq edir. Əməkdaşlıq prosesində, dövlətlərarası əlaqələrin qurulmasında dünya dillərindən istifadə olunur. Hazırda əməkdaşlığın qurulmasında ingilis dili aparıcı dildir. İngilis dilinin yayılmasında bir çox amillər iştirak edir. D.Ağayev göstərir ki, bu amillər aşağıdakı kimi sıralanır: tarixi amillər, qloballaşma, iqtisadi inkişaf, kommunikasiya, biznes və sahibkarlıq, təhsil, səyahət, xalq mədəniyyəti, media, qlobal ingilis dili tədrisi sənayesi, simvolizm. Siyahıdan göründüyü kimi qloballaşma özü də ayrıca olaraq ingilis dilinin yayılmasına təsir edən amillər sırasında yer alır [5]. D. Ağayevin göstərdiyi kimi ingilis dilinin Azərbaycan dilinə təsirini artırmış və alınmaların dilimizə keçməsinə şərait yaradan başlıca amillərdən hesab edilir. N. Məmmədli yazır ki, iki dilin qarşılıqlı münasibəti zamanı bir dil o birisinə təsir etməyə də bilər; bununla belə, qarşılıqlı təsir zamanı nitq fəaliyyətində onların əlaqəsinə, struktur vahidlərinin, elementlərinin praktik cəhətdən təsirinə imkan qalır. Qarşılıqlı təsir anlayışı həm daxili, həm də xarici aspektdə özünü göstərir. Daxili dedikdə daxili struktur təsirlər nəzərdə tutulur, yəni həm sistem elementləri fonetik, morfoloji, sintaktik, leksik, həm də tam sistemi təmsil edən dilin müxtəlif sistemləri arasında. Xarici təsir bəzi dəqiqləşdirmələr aparılmasını tələb edir [6, s.324, 325]. Respublikamız müstəqilliyə nail olduqdan sonra, Qərb dövlətlərinin Azərbaycanla əlaqələri genişlənməmiş, bu ünsiyyətin, əlaqələrin inkişafı elmin bir sıra sahələrinə maraq güclənmiş və bu da dilimizə təsirsiz ötüşməmişdir. İctimai-siyasi həyatda baş verən dəyişikliklər, cəmiyyətin inkişafı bilavasitə dilin lüğət tərkibində öz əksini tapır. Müasir dövrdə dünya elminə integrasiya, beynəlxalq əlaqələrin sürətli inkişafı, informasiya axını Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə güclü təsir etmişdir. Bu təsirlə bağlı yaranan anlayışlar həm dilin öz daxili imkanları, həm də dillərdən alınan alınmalar hesabına adlandırılır. Bu baxımdan dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində alınmalar terminoloji sistemə güclü təsir edir. Dünya ölkələri ilə müxtəlif istiqamətlərdə mədəni, elmi, ictimai və siyasi əlaqələrin qurulması, diplomatik əlaqələrin genişlənməsi, aviasiya və turizmin inkişafı Azərbaycan dilinin Avropa mənşəli alınmalarla zənginləşməsinə şərait yaratdı. Hal-hazırda ingilis dilinin beynəlxalq dil səviyyəsində inkişafı, elmin bütün sahələri ilə bağlı sözlərin, bu dil əsasında başqa dillərə keçməsinə zərurətdir. Alınma terminlər vasitəsilə dilə yeni söz yaradıcılığı modelləri də daxil olur. Azərbaycan dili əvvəllər ərəb və fars mənşəli, daha sonralar rus dili vasitəsilə dilimizə keçən alınmalarla zənginləşmişdir. Müstəqillik şəraiti hər sahədə olduğu kimi,

elmin bütün sahələrinin inkişafına təkan verdi. Elm sahəsində olan uğurlar, Azərbaycan dilinin terminologiyasının zənginləşməsinə şərait yaratdı. Dilin terminoloji sistemi lüğət tərkibinin cəmiyyətdə inkişafı və tərəqqisi ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi, müxtəlif elm sahələrinə aid terminoloji baza dilin öz daxili imkanlarından əlavə alınmalar hesabına inkişaf edir.

Son illərdə Türkiyə və İngiltərə ilə qarşılıqlı əlaqə iqtisadiyyatın, mədəniyyətin, elmin bütün sahələrini yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdırmışdır. Bu inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq türk, ingilis dillərindən çoxlu sayda söz və terminlər dilimizə keçmişdir. Dilimizə keçən bu sözlər lüğətlərdə öz əksini tapmışdır. Dil əlaqələrinin inkişafına uyğun olaraq türk-Azərbaycan dilində tərtib olunmuş S.Sadiqova, Ş.Həsənlı-Qəribovanın “Azərbaycanca-türkcə izahlı dilçilik terminləri lüğəti”ndə dilçiliyin müxtəlif sahələri – fonetika, leksikologiya, morfologiya, dialektologiya, lüğətçilik, üslubiyyat, nitq mədəniyyəti, onomastika, müqayisəli və tətbiqi dilçiliklə bağlı 1800 terminin izahı və türk dilində qarşılığı verilmişdir. Müstəqillik illərində türk xalqları arasında mədəni, siyasi, iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün mühüm şərait yaranmışdır. Dövrün tələblərinə uyğun olaraq türk dilləri arasında əlaqələr artmış, müxtəlif elm sahələrinin inkişafında integrasiya prosesi sürətlənmişdir. Türk xalqlarının bir-birinə yaxınlaşmasında, ictimai-siyasi, elmi-mədəni baxımdan həmrəy olmasında dil ünsiyyəti başlıca faktordur. Türk dilləri ailəsini başqa dillərdən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri iltisqi dil olmasıdır. Bu əlaqələr dillərin lüğət tərkibinin mühüm bir hissəsini təşkil edən, daim inkişafda olan, onu zənginləşdirən terminologiyada da öz əksini tapır. Dillə, onun funksiyası ilə bağlı təşəkkül tapmış anlayışlar, dilçilik terminlərinin məcmusu çoxəsrlik tarixi olan dil haqqında elmin nəzəri məsələlərini gerçəkləşdirir və ifadə edir. Bu terminlər dilçilik elminin çox qədimlərə gedib çıxan təşəkkül dövründən yaranmağa başlamış və elmin inkişafı ilə bağlı zənginləşmiş, təkmilləşmiş, terminoloji sistem formalaşmışdır [7]. Tərtib olunan lüğətdə bir sıra terminlərin qarşılıqları və izahı müəyyənləşdirilmişdir. Məsələn, akustik fonetika (akustik ses bilimi) – danışq səslərinin fiziki xassələrindən, onların səslənməsindən, tonundan, tembrindən bəhs edən dilçilik sahə; Alınma (alıntı /yabancı) – bir dil vahidinin başqa dilə keçməsi və onun müxtəlif dil səviyyələrində özünü əks etdirməsidir. Alınmalar bilinqvizm şəraitində interferensiyanın ilkin formasıdır, başqa dillərdən keçən bütün elementlər nəzərdə tutulur. Alınma leksik və morfoloji səviyyələrdə gerçəkləşir. Alınmalar zamanı bir dilin elementləri digərinə keçir və onda müxtəlif növ assimilyasiyalar yaranır; Beynəlmiləl termin (uluslararası terim) – bu termin anlayışı altında dilçilikdə ümumi semantikaya malik, orfoqrafik cəhətdən yaxın olan, beynəlmiləl əhəmiyyətli anlayışları ifadə edən, dünyanın bir çox dillərində işlənən terminlər nəzərdə tutulur. Beynəlxalq əlaqələrin inkişafı, xalqlar arasında elmi, texniki əlaqələr, mədəniyyətlərin yaxınlaşması, bir dildən digər bir dilə söz və terminlərin keçməsi üçün şərait yaradır; Bilinqvizm (ikidillilik) – sosial planda dil situasiyası, dillərarası münasibətləri xarakterizə edən prosesdir. Bilinqvizm dil situasiyası, iqtisad-siyasi və mədəni amillərlə bağlı dillərarası əlaqələrin xüsusi formasıdır; Diskurs (söylev) – diskurs fransız mənşəli “discours” sözündən olub, nitq mənasını ifadə edir. Diskurs ifadəli, rabitəli mətnin ekstralingvistik (praqmatik, psixoloji, sosial mədəni və b.) faktorların məcmusu kimi başa düşülür. Diskurs məişət dialoqu, intervü, mühazirə kimi müxtəlif nitq növlərini özündə birləşdirir; Divergensiya (ayrışma) – divergensiya latınca “divergo” sözündən olub, uzaqlaşma mənasını ifadə edir. İki və daha artıq dillərin bir-birindən ayrılması, uzaqlaşması divergensiya adlanır; Diqlosiya (ikidillilik) – cəmiyyətdə eyni bir dildə danışan, eyni dilin iki müxtəlif növü kimi sosial-funksional şəraitdən və kommunikativ parametrlərdən asılı olaraq uyğun kommunikativ sferalarda işlədilməsi prosesidir. Diqlosiyada bir neçə xalqın öz ana dili ilə yanaşı, ümumi qohum dildən, iki müstəqil qohum dildən və bir xalqın tarixən iki ədəbi dildən istifadə etməsi geniş şəkildə fərqləndirilir.

Son dövrlərdə ayrı-ayrı dillərin ingilis dili ilə əlaqələri artır. Bu baxımdan Azərbaycan dili də istisna təşkil etmir. Azərbaycan və ingilis dil əlaqələri qohum olmayan dillər və ya müxtəlif sistemli dillər arasında əlaqələrə aiddir. İngilis dili dövlətlər arasında əsas ünsiyyət dilidir. Buna görə də ingilis dili qarışıq dil əlaqələrində də iştirak edir və bu tipli əlaqə müasir dövr üçün də müəyyən dərəcədə səciyyəvidir. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə ingilis dilindən bir çox terminlər keçmişdir. Hazırda Azərbaycan dili ilə ingilis dil əlaqələrinin mövcudluğunu sübut edən əsas amil müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində ingilis mənşəli xeyli sözün olmasıdır.

İngilis-Azərbaycan dil əlaqələrinin öyrənilməsi, bu əlaqələrin inkişafına təkan verən

səbəblər, inkişaf dövrünün başvermə xüsusiyyətlərini araşdırmaq dilçilər qarşısında duran əsas məsələlərdəndir. Azərbaycan-İngilis dil əlaqələrinin özünəməxsus cəhətləri və xüsusiyyətləri vardır. Bu əlaqələr istər yaranma, istər inkişaf, istərsə də müasir dövrdəki vəziyyətinə görə müəyyən xüsusiyyətləri ilə seçilir. Azərbaycan-İngilis dil əlaqələri əsasında elmin müxtəlif sahələri ilə bağlı terminlər dilimizdə işləklik qazanmışdır.

Azərbaycan müstəqil dövlət olduğu üçün, İngilis dili beynəlxalq dil olaraq geniş istifadə edilir. Lələ Qurbanova yazır ki, “İngilis dilindən birbaşa alınan terminlərin çoxalması dil əlaqələrinin inkişafına, dillərarası tədqiqatların aparılmasına geniş şərait yaradır. Azərbaycanda XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan-İngilis dillərinin birbaşa əlaqəsi dil əlaqələrinin təşəkkülü dövrü kimi qiymətləndirilə bilər. Hər iki dilin əlaqələri nəticəsində Azərbaycan dilinə 90-cı ildən bəri birbaşa keçmiş ilk alınmaların daha çoxu ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəniyyət və sosial həyatın müxtəlif sferalarını əhatə edən leksik-qrammatik struktura malik vahidlərdir, bundan başqa müxtəlif elm sahələrinin qarşılıqlı əlaqəsindən də işlək terminlər Azərbaycan dilinə keçmişdir. Belə ki, son dövrlərdə informatika-texnologiya sahəsində işlənən terminlər Azərbaycan dilində daha çox özünü göstərməkdədir. Belə terminlər əvvəllər başqa dillər vasitəsilə keçirdisə indi birbaşa Azərbaycan dilinə keçir və bu terminlər ümumi olaraq sosium tərəfindən daha çox işlədilən terminlərdir” [8, s.4].

L.Qurbanovanın qeyd etdiyi kimi Azərbaycan dilinə informatika-texnologiya sahəsində, eləcə də elmin bütün sahələrində işlənən alınmalar dilə keçir, dili zənginləşdirir. Maliyyə sahəsinə aid xeyli miqdarda alınmalar keçmiş ki, bunlar da lüğətlərdə öz əksini tapmışdır. “Maliyyə bazarları terminlərinin izahlı lüğəti”ndə - maliyyə bazarları, o cümlədən qiymətli kağızlar bazarları, fond birjalrı, valyuta birjalrı, ilkin səhm bazarları, bu bazarlarda həyata keçirilən əməliyyatlar, onların iştirakçıları, istifadə olunan maliyyə alətləri, investisiya fondları, depozit sistemləri, maliyyə hesabatlılığı və bu kimi digər əlaqəli məsələlər üzrə terminlər (Azərbaycan və İngilis dillərində) və onların Azərbaycan dilində izahı əks olunmuşdur. Bu izahlı lüğətin hazırlanmasında əsas məqsəd ölkədaxili maliyyə sistemində və beynəlxalq maliyyə əlaqələrində daha çox işlənən terminlərin İngilis dilində qarşılığı ilə birlikdə Azərbaycan dilinə tərcüməsi və onların ümumiləşdirilmiş izahlarının verilməsi yolu ilə ölkədə maliyyə sahəsində vahid terminoloji mühitin yaradılmasına yardım etməkdir [9].

Bu lüğətdə də bir sıra alınma terminlər işlənmiş və öz izahını tapmışdır. Məsələn, akvizisiya (əldə etmə, satınalma)-acquisition -birjada bir şirkətin səhmlərinin digər şirkət, şəxslər qrupu və ya şəxs tərəfindən nağd pul, səhmlər və ya ikisinin kombinasiyası formasında alınması. Akvizisiya razılıq (friendly acquisition) və ya təcavüz (hostile acquisition) yolu ilə həyata keçirilə bilər. Bələdiyyə-istiqrazları- municipal bonds (muni)-yerli özünüidarəetmə təşkilatları (bələdiyyələr) tərəfindən buraxılan istiqrazlar. Adətən belə istiqrazlar müəyyən investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə emissiya edilir və onlar üzrə gəlirlilik və əsas borc vəsaiti həmin investisiya layihəsinin həyata keçirilməsindən yaranan gəlirlərdən tutularaq ödənilir; Girov kağızı-mortgaging certificate-girovqoyanla, o borclu deyilsə, həm də borclu ilə girov saxlayan arasında əmlakın və hüquqların girova qoyulmasını və bundan irəli gələn hüquq və öhdəlikləri təsbit edən adlı qiymətli kağız; Girov-collateral - borc və ya krediti sığortalamaq-məqsədilə debitor tərəfindən girov qoyulan və borcu qaytaracağına zəmanət verən qiymətli kağızlar və ya digər əmlak şəkilində qoyulmuş girov; İnvestor-investor- mənfəət əldə etmək məqsədi ilə şəxsi və ya cəlb etdiyi maddi qiymətliləri – pul vəsaitlərini, qiymətli kağızları, əmlakı, mülkiyyəti və s.-ni investisiya layihələrinə yönəldən hüquqi və ya fiziki şəxsdir; Qapalı səhmdar cəmiyyəti - close corporation - səhmləri yalnız onun təsisçiləri arasında və ya qabaqcadan müəyyən-ləşdirilmiş digər şəxslər dairəsinə də yayılan səhmdar cəmiyyət. Maliyyə bazarı-financial market - maliyyə münasibətləri sferasında alqı-satqı münasibətlərinin məcmusu. Borc bazarı, kapital bazarı, valyuta bazarı, pul bazarı, sığorta bazarı, qiymətli kağızlar bazarı və s. maliyyə bazarının tərkib hissələridir.

Göründüyü kimi, beynəlxalq dil olan İngilis dili vasitəsi ilə müxtəlif dillərə, o cümlədən Azərbaycan dilinə çoxlu sayda söz və terminlər keçmişdir. “Alınma terminlərin çox hissəsi İngilis dilindən alınan terminlərdisə, digərləri başqa dillərə mənsub söz və terminlərdir və İngilis dili vasitəsi ilə müxtəlif dillərə ötürülür. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin leksik terminoloji

vahidlərlə zənginləşməsində də ingilis dili xüsusi yer tutur” [10, s.80]. Araşdırmadan bu nəticəyə gəlinir ki, dildə hər yeni anlayışın daxili imkanlar hesabına yeni terminlə ifadə edilməsi mümkünsüzdür. Buna görə də terminoloji layın mühüm bir hissəsini alınma terminlər təşkil edir. Ancaq dilimizin daxili imkanlarından istifadə etməklə yeni terminlərin yaradılması ənənəsi hər zaman termin yaradıcılığında əsas istiqamətlərdən biridir. Çünki hər bir dilin lüğət tərkibinin əsas hissəsini təşkil edən terminoloji qat alınma sözlər hesabına deyil, milli terminlərin yaradılması hesabına zənginləşir. Azərbaycan dilində müxtəlif elm sahələrinə aid terminoloji baza dilin öz daxili imkanlarından əlavə rus və Avropa dillərindən alınmış beynəlxalq terminlər əsasında formalaşmışdır. Bu müəyyən mənada müstəqil türk dilli dövlətlərin ortaq elmi terminologiyaya malikliyi şərtləndirir. Dövrün tələblərinə uyğun olaraq türk dilləri arasında əlaqələr artmış, müxtəlif elm sahələrinin inkişafında integrasiya prosesi, tərəqqi, ictimai-siyasi həyatın inkişafı terminoloji sistemlərin fasiləsiz olaraq dəyişməsinə və inkişafına təsir göstərir. Ancaq dilimizin daxili imkanlarından istifadə etməklə yeni terminlərin yaradılması ənənəsi hər zaman termin yaradıcılığında əsas istiqamətlərdən biri olmuşdur.

Nəticə : Hər bir dilin lüğət tərkibinin əsas hissəsini təşkil edən terminoloji qat alınma sözlər hesabına deyil, milli terminlərin yaradılması hesabına zənginləşir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə, xalqlar arasında əlaqələr genişləndikcə, inkişaf etmiş xalqların dillərindən alınmalar dilimizə vasitəsiz olaraq keçir və dilimizin zənginləşməsinə şərait yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasova B. Sözləmə hadisəsinin əsasları. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1995.
2. Брагина А.А. Неологизмы в русском языке. М. Просвещение, 1973.
3. S.Sadiqova Azərbaycan dilinin terminologiyası, Bakı, “Elm”, 2011, 380 səh.
4. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, Maarif, 1988, səh.123səh
5. Ağayev D. Qloballaşma şəraitində ingilis dilinin Azərbaycan dilinə təsiri. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın Avtoreferatı. Bakı – 2024.
6. N.Məmmədli. Azərbaycan dilində alınma terminlər. Bakı, “Elm və təhsil”, 2017, 488 səh.
7. Sayalı Sadiqova, Şəbnəm Həsənlı-Qəribova. Azərbaycanca-türkcə izahlı dilçilik terminləri lüğəti. Bakı: “Elm”, 2020, – 416 səh.
8. Lalə Qurbanova. “Terminlərin əsas xüsusiyyətləri. “Terminologiya məsələləri” – №1, 2023.
9. Maliyyə bazarları terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı, «Nurlar» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2010, 272s.
10. L. Qurbanova. İngilis dilindən alınmaların Azərbaycan dilinə transliterasiyası. “Terminologiya məsələləri”, Bakı – Elm- 2013.

Мансура Нуралиева

Обогащение мультисистемных языков через терминологические заимствования

Резюме

В современную эпоху бурное развитие науки, культуры, техники, экономики, международных отношений, а также социальные изменения, происходящие в общественной жизни, сказываются на обогащении терминологической системы. Новые понятия и выражения, появляющиеся в языке в результате социальных изменений и научно-технического прогресса, способствуют обогащению терминологии. Необходимо определить влияние заимствований, которые составляют особый пласт в обогащении словарного состава языка, на терминологическую систему. Поэтому исследование влияния заимствований на терминологическую систему языка является одной из основных задач, стоящих перед языкознанием. Потому что словарный состав языков обогащается как за счет собственных внутренних возможностей языка, так и за счет заимствований из других языков. В современное время процессы, происходящие между языками, и расширение

взаимоотношений турецкого и английского языков, с одной стороны, ускоряют словообразование, а с другой стороны, создают условия для увеличения заимствований.

Ключевые слова: *разносистемные языки, словарный состав, терминология, заимствования, пути обогащения.*

Mansura Nuralieva

The enrichment of multsystem languages through terminological borrowings

Summary

In modern times, the rapid development of science, culture, technology, economy, international relations, and social changes in public life affect the enrichment of the terminological system. New concepts and expressions emerging in the language as a result of social changes and scientific and technical progress give impetus to the enrichment of terminology. There is a need to determine the impact of borrowings, which constitute a special layer in the enrichment of the vocabulary of the language, on the terminological system. Therefore, investigating the impact of borrowings on the terminological system of the language is one of the main issues facing linguistics. Because the vocabulary of languages is enriched both by the internal capabilities of the language and by borrowings from other languages. In modern times, the processes taking place between languages, the expansion of mutual relations with Turkish and English, on the one hand, accelerates word borrowing and, on the other hand, creates conditions for the increase in borrowings.

Keywords: *languages with different systems, vocabulary, terminology, borrowed words, ways of enrichment.*

Çapa tövsiyə edən: ***Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu***

Rəyçilər: ***filologiya elmləri doktoru L.Qurbanova***
dosent Sima Quliyeva